

TAKÁCS RÓBERT

Az 1956-os forradalom az orosz közgondolkodásban és történetírásban *

A tanulmányban azt a kérdést vizsgáljuk, hogyan élte meg és milyen eredményeket mutatott fel az orosz történész-szakma és tudományos könyvkiadás a magyar forradalom évfordulója alkalmából, továbbá milyen viták jellemezték az orosz közéletet az évforduló kapcsán.

Oroszország helyzete sajátos, amikor a külföldi reakciókat vesszük számba. Igaz, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc Nyugaton is vegyes érzelmeket hív elő: a magyar kísérlet csodálata és elismerése egyfajta lelkiismeret-furdalással párosul, amiért a Nyugat nem nyújtott segítő kezet – csak a menekültek befogadása révén. Az akkori Szovjetunió azonban a forradalom eltiprójaként lépett fel, így alapvetően más viszonyrendszer jellemzi 1956-tal kapcsolatban. A rendszerváltásig egyszerűbb a képlet, nálunk is és a Szovjetunióban is csak ellenforradalomként lehetett beszélni 1956-ról, de még jobb volt egyáltalán nem is beszélni róla. Az iskolai oktatás sem foglalkozott a magyar eseményekkel, az orosz emberek nagy részének tudatából teljességgel hiányzott ez a két hét. Joggal vetődhet fel a kérdés, vajon hogyan ítéli meg a mai Oroszország, az orosz közbeszéd és történészszakma a magyar forradalmat. A gorbacsovi fordulat óta eltelt mintegy két évtized vajon mennyit változtatott a szemléletmódokon, lehet-e a „forradalmi barikád másik oldaláról” immár másképp látni, értelmezni a történeteket?

---

* A Politikatörténeti Intézet által szervezett *Az 1956-os forradalom és szabadságharc évfordulója a tudományban és a közgondolkodásban* című, 2007. február 14–15-i konferencián elhangzott előadás írott változata.

A következőkben ezekre a dilemmákra keressük a választ az orosz – és magyar – sajtóban, folyóiratokban, valamint a hivatalos honlapokon megjelent cikkek, tanulmányok, információk alapján. Elsőként a hivatalos Oroszország megnyilvánulásait tesszük górcső alá, majd – érintve a különböző évfordulós rendezvényeket – a történelmi emlékezet sajátosságait vizsgáljuk meg.

1956 a hivatalos megnyilvánulások tükrében

A hivatalos megszólalások közül kiemelkedett Vlagyimir Putyin orosz elnök 2006. február végi budapesti látogatása, valamint az oroszországi Szövetségi Tanács által az októberi évforduló alkalmával elfogadott nyilatkozat, amelyet a Tanács elnöke, Szergej Mironov tolmácsolott Budapesten.¹ Ezek a megszólalások az oroszok valamiféle lelki-morális felelősségét ismerték el. Vlagyimir Putyin ugyanakkor emlékeztetett arra, hogy a történekért már Borisz Jelcin egykori államelnök révén a kilencvenes évek első felében már megtörtént a hivatalos bocsánatkérés, míg a nyilatkozat hangsúlyozta, hogy „a világ politikai térképén nincs már az az állam, amelynek köze volna a magyar tragédiához, és az Orosz Föderáció nem felelős a szovjet vezetés tetteiért.”² Vagyis az orosz diplomácia az évforduló kapcsán is azt emelte ki, hogy a mai Oroszországot politikai értelemben nem terheli az ötven évvel ezelőtti forradalom elfojtása. Az orosz vezetés igyekezett is garanciákat keresni arra, hogy az évfordulónak ne legyen oroszellenes éle. Jellemző az ambivalens viszonyulásra, hogy a hivatalos orosz szóhasználat kerüli a forradalom szót, helyette az „események” (*события*) kifejezést alkalmazza. Igaz, elvértve ennek az álláspontnak éles bírálata is napvilágot látott az orosz sajtóban. A *Grani* publicistája farizeus szövegnek minősítette a nyilatkozatot, amely szemet huny azok felett az alapvető tények felett, hogy Oroszország a nemzetközi politikában a Szovjetunió jogutódjaként lép fel, élvezve annak előnyös oldalát – mint az ENSZ BT tagság –, miközben megfélemedezik arról, hogy a második világháború utáni kelet-európai fejlődésre a szovjet jelenlét minden súlyával ránehezedett.³

¹ Az orosz felsőház sajnálja '56-ot. http://www.hirtv.hu/kulfold/?article_hid=120736&viewprogram_period=third (2006. október 26.)

² Tankok helyett gáz. <http://www.nol.hu/cikk/395722> (2006. október 26.)

³ Владимир Абаринов: Это не мы [Ezek nem mi vagyunk!] *Грани*, 2006. október 24. <http://www.grani.ru/galleries/m.97077.html> (2006. november 17.)

A hivatalos érintkezések másik alapvető vonása a kölcsönösség. A vezető magyar közéleti személyiségek rendre 1956 mellé állították 1945-öt, illetve a második világháborús magyar szerepvállalást. Gyurcsány Ferenc magyar miniszterelnök 2005-ben a hazai történészeket is megosztó „felszabadulás-vitában” egyértelműen állást foglalt amellett, hogy 1945 felszabadulást jelentett Magyarország számára, míg a magyar hadsereg orosz emberek ellen elkövetett tetteit Erdő Péter bíboros-érsek is megkövette II. Alekszij pátriárkához intézett nyílt levelében.⁴

Kulturális rendezvények az évforduló alkalmából

Az évforduló kapcsán több kulturális rendezvényre került sor Oroszországban, amelyekre az volt jellemző, hogy a moszkvai Magyar Kulturális Tudományos és Tájékoztatási Központ révén vagy eleve magyar – esetleg közös – rendezésűek voltak, vagy központi szerepet játszottak a meghívott magyar előadók.⁵ A szélesebb közönséget megcélzó filmvetítéseken, beszélgetéseken, koncerteken és felolvasóesteken túl sor került több tudományos igényű kiállításra, konferenciára és kerekasztal-beszélgetésekre is.

A sokatmondó *A kiállításalanság forradalma volt* címet viselő orosz–magyar levéltári kiállítás megnyitójára párhuzamosan került sor Moszkvában és Budapesten. A kiállítás anyagának jelentős részét a moszkvai Legújabbkori Történelmi Levéltár (RGANI, a volt pártarchívum) anyagai tették ki. Ezen belül is a közönség számára azok az 1956 novemberére–decemberére vonatkozó feljegyzések – köztük a Magyarországra vezényelt Mihail Szuszlov és Averkij Arisztov december elsejei beszámolója az SZKP Politikai Bizottságának tagja, Georgij Malenkov részére a magyarországi helyzetről – jelentettek újdonságot, amelyeknek titkosítását nemrégiben oldották csak fel.⁶ Ezen dokumentumok, a többi ki-

⁴ Erdő Péter levele II. Alekszij pátriárkának. http://magyarorthodoxia.org/new-sarchive/febru%C3%A1r_2006.aspx (2006. október 26.); Gyurcsány hálás, de az iskolák megszállást tanítanak. <http://www.origo.hu/itthon/20050221gyurcsany1.html> (2006. október 26.)

⁵ Ld. a Külügyminisztérium hivatalos honlapján: http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Aktualis/1956_2006/oroszsorszag.htm (2007. január 15.)

⁶ Ld. az Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapján: <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1728&articleID=227990&ctag=articlist&iid=1>; illetve: Titkos dokumentumokat is kiállítottak 1956-ról Moszkvában. <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=15097> (2006. november 17.)

állított külügyminisztériumi, katonai és állami levéltári anyaggal együtt sem járultak hozzá jelentősen a forradalommal kapcsolatos történelmi ismereteinkhez. Az oroszországi levéltári viszonyokat viszont a mai napig jellemzi egyfajta elzárkózás, ami komolyan megnehezíti a „megfelelő helyismerettel” nem rendelkező kutatók életét.

A két ország irodalmi és filmes szakemberei, néhány történész és társadalomtudós részvételével két ízben is értelmiségi kerekasztal-beszélgetést folytattak *'56 emléke az orosz és magyar közgondolkodásban* címmel. A találkozónak természetesen nem lehetett célja komoly tudományos eredmények felmutatása, így a fő szemponttá a két nemzet kölcsönös párbeszéde, a másik szempontjainak megértése vált, illetve annak a kérdésnek a körüljárása, lehet-e, van-e szerepe a forradalomnak a két ország mai kapcsolatrendszerére, az egymásról kialakult képre. Orosz részről Nyikolaj Szvanyidze történész arra hívta fel a figyelmet, hogy a történelem feldolgozásának folyamatában az orosz nép jóval nehezebb helyzetben van. Bár 1956 csak a magyarok tragédiájának tűnik, a szovjet vezetők félelmei következtében elpárolgott a Sztálin halála utáni években megmutató reformhajlandóság, és egy merev, önmagát felemészítő rendszer konszolidálódott. Ám míg a magyaroknak van kit, illetve kiket okolniuk a múlt bűneiért Rákositól Moszkváig, addig a szovjet rendszert belülről elszenvető népeknek aligha.⁷

Történetírás és könyvkiadás

A hazai könyv- és lappiac 2006. évi termésére tekintve elmondhatjuk, hogy a történész szakma egyértelműen az évforduló lázában égett. Hasonló nem mondható el az orosz történetírásról. Igaz, korábban sem volt jellemző, hogy az orosz történészek kiemelt figyelmet szenteltek volna a magyar forradalom kérdésének. Bár a szovjet-orosz történetírásra jellemző volt, hogy arányosabban oszlottak el a történészek a hazai és az egyetemes történelem témáira, sőt a második világháború után szinte a semmiből kinevelték a kelet-európai országokkal foglalkozó történész szakértőket, a rendszerváltáskor a fél tucatot sem igen érte el a magyar történelem orosz szakembereinek a száma (Vlagyimir Susarin, Tofik Iszlamov, Andrej Puskas, Zseliczky Béla). A 20. század

⁷ 1956 a magyar és orosz közgondolkodásban. <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=771&articleID=228002&ctag=articlelist&iid=1> (2006. november 17.)

második felének – ideológiai kötöttségekkel más korszakoknál erőteljesebben terhelt – kérdéseivel utóbbi kettő foglalkozott; mindketten több évtizedes pályafutást tudhattak magukénak a rendszerváltás idején. A szovjet tudománypolitika célja a fentiekkel elsődlegesen az volt, hogy megteremtse a szovjet érdekszféra országaiban folyó tudományos munka ideológiai ellenőrzésének feltételrendszerét. További – Oroszországra ma is jellemző – sajátossága volt a szovjet tudományszervezésnek, hogy a kelet-közép-európai, a balti és a balkáni államokkal foglalkozó humán tudományokat a Szovjet Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetébe sorolták be. A magyar történelem tanulmányozása ma is ide tartozik, bár az 1998-tól az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete nevet viseli.⁸

A rendszerváltást követő első átfogó monográfiára 1993-ig kellett várni.⁹ Az egyik szerző szerint a kötet komoly belső ellentmondásokkal terhelt maradt. A Zseliczky és Puskas által írt fejezetek ugyanis ellentétes szemléletűek, utóbbi már a brezsnyevi időszakban is jegyzett az 1956-os forradalmat taglaló munkákat, és elfogultságát – az értékelő szerint – nem tudta levetkőzni. Ez legfőképpen abban nyilvánul meg, hogy Nagy Imrét rendre negatív színben ábrázolja, egyoldalú forráskezeléssel homályban hagyja a szovjet fél reakcióit, aminek következtében a magyar lépések is érthetetlennek és radikálisnak tűnnek, valamint túlhangsúlyozza a forradalom alatti „reakciós veszélyt”. A három évvel később megjelenő újabb, tisztázó igénnyel írott monográfia¹⁰ Nagy Imrét nem a naivság, a tehetetlenség vagy a rombolni akarás dimenziójában helyezi el, hanem felelős, áldozatot vállaló politikusként mutatja be. Az orosz felsőoktatásban azonban a kilencvenes években is jelen volt az előbbi szemlélet, amelyet tovább erősített Vlagyimir Krucskovnak az évtized közepén publikált visszaemlékezése is.¹¹ A KGB egykori elnöke, 1956-os szovjet követségi munkatárs, jól érezhető rosszindulattal, a tényeket sokszor szelektíven kezelve ír Nagy Imre szerepéről.

⁸ Olga Khavanova – Alekszej Miller: A magyar történelem tanulmányozása Oroszországban 1989 és 1999 között. *Regio*, 2000. 11. sz. 208–209., 214.

⁹ С. Ю. Булах – Б. Й. Желицки – Ю. С. Новопашин и др.: Венгрия 1956 года: Очерки истории кризиса. [Magyarország 1956-ban: fejezetek a válság történetéből.] Москва, Наука, 1993.

¹⁰ В. Ф. Коркина – Б. Й. Желицки – А. М. Кирова: 1956. Осень в Будапеште. [1956. Ősz Budapesten.] Москва, Март, 1993.

¹¹ В. А. Крючков: XX век глазами очевидцев. [A XX. század a szemtanúk szemével.] Москва, Олимп ТКО „АСТ”, 1996.

A tárgy mai legjelentősebb orosz kutatói közt Vjacseszlav Szeredát és Alekszandr Sztikalint emelhetjük ki. Utóbbinak 2003-ban jelent meg monográfiája.¹² Az oroszországi levéltárak rendszerváltással megnyíló anyagának feldolgozásából két dokumentumkötettel is kivették a részüket.¹³ Mindketten ahhoz a fiatalabb történész-generációhoz tartoznak, amelynek tagjait már nem korlátozza semmilyen módon az 1989 előtti történelem-felfogás terhe. A történesek megítélésében ugyanis nem az orosz és a magyar, hanem a régi vágású és az új felfogást képviselő történészek között húzódik lényeges törésvonal.¹⁴ A magyar és orosz történészek között másfajta szemléletbeli különbség rajzolódik ki. Míg a hazai történészek 1956-ra mint egy egyedi eseményre tekintenek, annak belső és külső előzményeit, belső dinamikáját elemzik, addig orosz szemszögből ennek kevés relevanciája van. Az orosz történészek számára az 1956-os magyar forradalom csak az egyik szem a történesek láncolatában, amely J. V. Sztálin 1953. márciusi halála után bontakozott ki. 1956 októbere annyiban fontos, amennyiben az befolyásolta a két nagyhatalom hidegháborús szembenállását, valamint kihatással volt az SZKP politikai vonalára. Ebben a kontextusban Moszkvából nézve Budapest csak az egyik válságóc volt 1956 őszén – a szovjet vezetés által egyébként sokkal kritikusabbnak ítélt Varsó és a sokak szerint a Hruscsovi álláspontot a magyar kérdésben végleg megkeményítő Suez mellett. Ha a szovjet szempontból kiemelkedő jelentőségű, a történészeket izgalomban tartó problémát keresünk, akkor az 1956-ban semmiképp sem a magyar forradalom, hanem az 1956 februárjában megtartott XX. kongresszus, azon belül is Nyikita Hruscsov titkos beszéde és annak hatása az SZKP politikájára.

Ez a nézőpont is magyarázza, hogy miért nem jelent meg orosz szerzőtől újabb magyar témájú monográfia 2006-ban. Ennek ellenére

---

¹² А. С. Стыкалин: Прерванная революция: Венгерский кризис 1956 года и политика Москвы. [Félbeszakított forradalom. Az 1956-os magyar válsága és Moszkva politikája.] Москва, Новый хронограф, 2003.

¹³ Vjacseszlav Szereda – Alekszandr Sztikalin: *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1993.; Е. Д. Орехов (ред.): *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года.* [A Szovjetunió és az 1956-os magyarországi válság.] Москва, Росспэн, 1998.

¹⁴ Zseliczky Béla: Nagy Imre szerepének értékelése a rendszerváltás utáni orosz történetírásban. In: Á. Varga László (szerk.): *Nagy Imre és kora.* IV. k. Budapest, Nagy Imre Alapítvány, 2006. 274–332.

– fordításban – két munkát is kiadtak oroszul.¹⁵ Gáti Nagy Imrét a forradalmi helyzetben a kompromisszumos utat megtalálni képtelen, egyre jobban radikalizálódó vezetőként bemutató koncepciója heves vitát váltott ki a hazai történészek körében, ugyanakkor az orosz nyelvterületen és az orosz közgondolkodásban makacsul továbbélő negatív Nagy Imre-képnek is köszönhetően kedvező fogadtatásra talált.¹⁶ Ezt némileg ellensúlyozza, hogy az Oroszországban szintén több rendezvényen, konferencián fellépő Rainer M. János Nagy Imre életrajza is megjelent oroszul.¹⁷ Ez utóbbi azonban kevesebb figyelmet kapott az orosz sajtóban.

A jubileumi konferenciák

A legjelentősebb tudományos konferenciára 2006. szeptember 28–29-én került sor Szentpétervárott, a Magyar Kulturális Intézet és a Szmolnij Szabadművészeti és Tudományos Intézet közös szervezésében. A konferencián magyar előadók (Kende Péter, Rainer M. János, Baráth Magdolna, Rév István) mellett orosz, német, kanadai, cseh, lengyel, grúz történészek is szerepeltek. A konferencia második napján a történelmi előadásmód, a historiográfia, az emlékezet, valamint az 1956-os forradalom események utóhatása állt a középpontban: ez a tematikus felépítés is jelzi, hogy az orosz fél érdeklődése elsősorban arra irányul, hogyan befolyásolták a magyar események a szovjet bel- és külpolitikát, a Szovjetunió világpolitikai súlyát, a szovjet tábor fejlődését.¹⁸ Az évforduló másik jelentős, de kevés nyomot hagyó szakmai eseménye

¹⁵ Ezek egyike Charles Gáti monográfiája, lásd: Gáti, Charles: *Vesztett illúziók: Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, Osiris, 2006. Oroszul: Гаги, Чарльз: *Обманутые ожидания: Москва, Вашингтон, Будапешт и венгерское восстание 1956 года*. Москва, Московская шк. политических исследований, 2006.

¹⁶ Венгрия – 1956: Шанс победить был, но восставшим не хватило чувства реальности. [Volt esély a győzelemre, de a felkelőknek nem volt realitásérzéke] <http://polit.ru/analytics/2006/10/22/magyarorszag.html> (2006. november 17.)

¹⁷ Rainer M. János: *Nagy Imre: politikai életrajz*. Budapest, 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, 1996. Oroszul: Райнер, Янош М.: *Имре Надь – премьер-министр венгерской революции 1956 года: политическая биография*. Москва, Логос, 2006.

¹⁸ Lásd. a konferenciát rendező intézmény – Смольний институт свободных искусств и наук [Szabad művészetek és tudományok Szmolniji Intézete] – honlapját: www.smolny.nw.ru/smolny_collegium/conferences/archive/program (2007. január 21.)

a Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottság éves konferenciája keretében folytatott kerekasztal-beszélgetés volt, amelyre 2006. november 8–9-én került sor Moszkvában. Orosz részről a résztvevők hangsúlyozták, hogy 1956 forradalmiságát szovjet nézőpontból az adja, hogy első ízben történt meg a szovjet tömbben, hogy a szovjet háttérrel felépített állami és társadalmi rend teljesen összeomlott és azt külső intervencióval kellett helyreállítani. Vjacseszlav Szereda azt húzta alá, hogy bár a forradalom a diktatúra felszámolását és a polgári szabadságjogok visszaállítását is a zászlajára tűzte, a legfontosabb követelése mégis a nemzeti szuverenitás visszaszerzése volt. Így, Viktor Sejnyiszszel egyetértésben amellet foglalt állást, hogy a Gáti által felvetett kompromisszum eleve illuzórikus feltételezés: a szovjet vezetés ugyan belátta, hogy új politikai vonalvezetésre van szükség, de annak gyakorlatba való átültetésére a lenygel és főleg a magyar fejlemények közepette nem tudtak működőképes koncepciót kidolgozni.¹⁹

A forradalom ábrázolása az orosz sajtóban

Az orosz sajtó érezhető, de mégis mérsékeltnek mondható érdeklődést tanúsított az 1956-os évforduló iránt. Akárcsak a könyvkiadást, a tudományos folyóiratokat sem jellemezte a tematikus számoknak az a dömpingszerűsége, ami Magyarországon megmutatkozott. Ezt az úrt a napilapokban közölt történeti cikkek, interjúk igyekeztek valamelyest pótolni. Ugyanakkor a tavaly őszi utcai megmozdulások az orosz újságok figyelmét is elterelték az évfordulóról.

Az oroszországi internetes kiadványokban az októberi-novemberi időszakra vonatkozóan 39 cikket találtam – nem számítva az aktuális helyzetértékeléseket és beszámolókat –, amelyeknek fele, 20 írás tekinthető olyanak, amely érdemben foglalkozik a magyar forradalommal. A lapok közül ki kell emelni a *Vremját*, amely ötrészes sorozattal emlékezett az évfordulóra.

Az alábbi táblázat azt mutatja be, hogy az orosz lapok miként határozták meg 1956-ot. Egy-egy cikken belül gyakran több minősítés is előfordult, amelyek közül a semlegesebbnek tűnő „események” (события) és a szintén távolságtartó „felkelés” (восстание) szerepelt a legsűrűbben. A forradalom (революция) meghatározást ennél jóval kevesebbszer

¹⁹ <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=15476> (2007. január 21.)

használták – a különbség különösen az érdemi történelmi tartalmat nem hordozó cikkek esetében markáns.

1. táblázat

<i>Cikkek / Meghatározás</i>	<i>Forradalom</i>	<i>Események</i>	<i>Felkelés</i>	<i>Egyéb</i>	<i>Összesen</i>
Érdemi	10	12	13	8	20
Nem érdemi	6	14	10	4	19
Összesen	16	26	23	12	39

Ha a fenti összesítésből kiemeljük a történészként megszólalókat, akik többnyire interjúalanyként kaptak szót, alapvetően más képet kapunk. A nyolc ide sorolható cikkből ötben használják a forradalom, négyben az események, háromban a felkelés minősítést. A 16 forradalmi minősítés közül hat tekintette egyértelműen forradalomnak 1956-ot, ezek közül négy történész: három magyar, illetve magyar származású (Charles Gáti, Bak János, Kende Péter), valamint egy orosz, a már bemutatott Alekszandr Sztikalin. Ám a fentieket árnyalja a Magyar–Orosz Történelmi Vegyesbizottság magyar tagjainak tapasztalata, miszerint az 1956-ra forradalomként tekintő orosz történészek kisebbségben maradnak hazájukban.²⁰

Az egyéb minősítések közül legnagyobb számban a forradalomhoz kötődő szabadságharc (борьба за свободу) volt fellelhető, ám a sajátos színt a háromszor előforduló, igen negatív kicsengésű lázadás (мятеж) kifejezés képviselte. A cikkek egy része – ebből is érzékelhető – kifejezetten rosszindulatú, sértett, sovíniszta alapállásúként írható körül.

Az önmagát független társadalompolitikai elektronikus kiadványként meghatározó Polit.ru *A felkeléssel kapcsolatos mítoszok* című cikkében négy ponton kívánta eloszlatni 1956 mítoszáit. Egyrészt az áldozatok számbavételével és az arányok összevetésével kívánta igazolni, hogy a vörös hadsereg nem lépett fel kegyetlenül, a forradalom durva vérbefojtása hamis beállítás. Támadás alá vette a forradalom két vezetőjét,

²⁰ <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=15476>. A fenti történészekkel készített interjúk: • В 1956 году у нас была демократическая революция. [1956-ban nálunk demokratikus forradalom volt.] (Bak János) <http://www.newizv.ru/news/2006-10-24/56670/> (2006. november 17.); • Почему Хрущев ввел войска в Венгрию? [Miért vetette be Hruscsov a hadsereget Magyarországon?] (Alekszandr Sztikalin) <http://www.izvestia.ru/hystory/article3097787/> (2006. november 17.); • Странные сближения: Начало конца империи [Megleprő társítások: a birodalom végének kezdete] (Kende Péter) <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2006/10/20/114473> (2006. november 17.); • Венгрия – 1956 i. m.

Nagy Imrét és Maléter Pált, elsősorban korábbi pártbéli előrejutásukat hozva fel ellenük. Nagy Imrével szemben különösen erősen él az a szándék, hogy 1956-os szerepvállalását egy lapon említsék az 1930-as évekbeli NKVD-hez fűződő kapcsolataival. (A rendszerváltás idején a visszaemlékezők között most is megszólaló Vlagyimir Krjucskov, a KGB akkori vezetője kifejezetten lejárató céllal adott át a magyar hatóságoknak ilyen jellegű titkosszolgálati dokumentumokat.) A cikk az október 25-i parlamenti sortűz kapcsán az elfogadott állásponttal²¹ szemben, többek közt amerikai szemtanúkra hivatkozva azt állította, hogy az a „lázadok” provokációja volt a Kossuth téren tartózkodó szovjet csapatokkal szemben. Míg negyedik pontja tagadta, hogy 1956 valódi népfelkelés volna, kiemelve néhány levéltári dokumentumban szereplő utalást, amelyet egy lázadás előkészületeinek bizonyítékaiként interpretált.²²

A legnagyobb hordereje mégis a *Lityerturnaja Gazetában* megjelenő írásnak²³ volt, amely a szovjet-orosz sérelmeket állította szembe a „vérbe fojtott Budapest” és a „hősies szabadságharcosok” képével. A forradalom napjaiban valóban megmutatkozó szovjetellenességet a „véres bacchanália” tombolásaként írta le, ártatlan szovjet emberek, nők és gyermekek megölését, megkínzását róttta fel. A forradalom tömegtámogatottságát hamisan, mint reakciós és fasiszta bandák bosszúját mutatta be: „a fegyveres lázadás élharcosai között a hitleri hadsereg katonáinak és tisztviselőinek gyermekei és közeli hozzátartozói” is ott voltak, akiket második világháborús revansvágy fűtött „Adolf Hitlerükért”. A szerző, Szegej Alekszandrov ugyanazt a hangvételt képviselte, mint az egyik orosz nyelvű csatorna által a magyar-orosz történész vegyes bizottság ülésének idején sugárzott, a magyar sajtóban is visszhangot kiváltó dokumentumfilm, amelyet *A magyar kelepce* címmel sugárzott a Roszszija televízióadó. A film kiemelt figyelmet szentelt a nyugati titkosszolgálatok magyarországi tevékenységének, és a megszólalók – a bemutatott forrásokkal egyetemben – azt a koncepció támasztották alá, hogy a magyar forradalom egy jól megszervezett felkelés volt. Ezen felül különösen negatív megvilágításba helyezték a forradalom vezető személyiségeit, Nagy

²¹ A Kossuth téri lövöldözést az ÁVH-nak a környező házak tetején megbújó fegyveresei kezdték, amire a téren tartózkodó szovjet katonák „válaszoltak”.

²² Олег Филимонов: *Мифы о восстании*. [Mítoszok a felkelésről.] http://www.polit.ru/analytics/2006/10/30/mify_vengr.html (2007. január 21.)

²³ Сергей Александров: *Тайны 1956-года*. [1956 titkai.] http://www.lgz.ru/archives/html_arch/lg452006/Polosy/12_2.htm (2006. november 17.)

Imrét, Maléter Pált, Király Bélát, és úgy ábrázolták az eseményeket, mintha az országban november elején elszabadult volna a terror, amely helyzetben csak a szovjet hadsereg állhatta a véres polgárháború útját.²⁴

A harmadik írás sérelmi alapú, a szovjet beavatkozással szemben a magyar hadsereg második világháború alatti tevékenységét hozta fel. Részletesen ismertette a magyar katonák által a civil lakosság és a katonák ellen elkövetett kegyetlenségeket, tömeggyilkosságoktól, gyűjtögetésektől erőszakteteleken át a hadifoglyok megcsonkításáig.²⁵

A forradalom főszereplői az orosz sajtó tükrében

1956 minősítésén túl jellemző sajátosságokat mutat a forradalom szereplőinek lefestése is. Azok az írások, amelyek ilyen utalásokat tartalmaznak szinte kivétel nélkül foglalkoznak Nagy Imrével, míg a többi szereplő bemutatása, indítékainak feltárása sokkal elnagyoltabb, vagyis az orosz emlékezet számára is Nagy Imre 1956 központi figurája, mellette eltörpül mind Rákosi Mátyást, mind Kádár Jánost. Utóbbi politikusi magatartását – bár forradalom alatti és utáni szerepe szintén komplex probléma, amely megérdemli a történész érdeklődését – nem elemzik, megelégednek olyan utólagos szempontok alapján történő ítéletalkotással, amely Kádárt mint a reálpolitika képviselőjét mutatja be, aki rátalált a mindkét fél számára vállalható kompromisszumok útjára, és akit annak ellenére, hogy szovjet szuronyokon érkezett az országba november elején, későbbi politikája igazolt.

2. táblázat

<i>Politikusok</i>	<i>Nagy Imre</i>	<i>Rákosi Mátyás</i>	<i>Kádár János</i>	<i>Gerő Ernő</i>	<i>Más</i>	<i>Senki sem</i>	<i>Összesen</i>
Érdemi cikkek	16	6	6	6	1	3	20
Egyéb cikkek	1	0	1	0	0	18	19
Összesen	17	6	7	6	1	20	39

²⁴ Orosz dokumentumfilm a nyugati titkos szolgálatok kezét láttatja az 1956-os magyar eseményekben <http://www.19562006.hu/kalendarium/index.php?id=190> (2007. január 12.)

²⁵ Александр Дюков: *Венгрия – 1956: последовательность покаяния.* [Magyarország – 1956: a vezeklés következetessége.] <http://forum.msk.ru/material/kompromat/15601.html> (2007. január 17.)

Az orosz nyelvterületen Nagy Imre emléke egyértelműen negatív, a forradalom vezetésére alkalmatlan politikusként mutatják be. Ezért is lehetett annyira népszerű Charles Gáti koncepciója – az ő értelmezésével összhangban a cikkek többsége úgy mutatta be a forradalom miniszterelnökét, mint a reálpolitikáról letérő, egyre jobban radikalizálódó politikust, akinek lavírozó politikája joggal keltett gyanút a szovjet vezetésben. Jellemzően azt is aláhúzzák, hogy az SZKP vezetésén belül Nagy pozíciói gyengék voltak, maradéktalanul csak Anasztasz Mikojan bizalmát élvezte. Néhány írásban kifejezetten rosszindulatú beállítások is szerepelnek, mint a Mihai Petegan román történészprofesszorral készített interjúbán, amelyben Petegan megjegyezte, hogy a snagovi fogságban, Romániában, Nagyék olyan ellátást kaptak, amelyet a román átlagember megirigyelhetett volna.²⁶ Orosz szerzők legfeljebb odáig mentek el Nagy politikusi szerepének árnyalásában, hogy a cselekedetei részben magyarázhatók a forradalom alatti kényszerítő körülményekkel, a szovjet tárghatófelek kétértelmű magatartásával.

A szovjet beavatkozás megítélése

A szovjet szerepvállalással kapcsolatban a legnagyobb figyelmet a katonai részvétel kérdése kapta. Tucatnyi orgánum vette át azt a hírügynökségi fordulatot, miszerint a szovjet hadsereg keményen elfojtotta a magyar felkelést. A részletesebb interjúk, elemzések azonban jelentősen árnyalják ezt a képet. Említettük már azt az írást, amely cáfolni igyekszik a forradalom véres leverésének „mítoszát”. A mérvadónak számító Alekszandr Sztikalin is aláhúzta, hogy az októberi bevonulás idején a szovjet vezetés szerette volna egyszerű erődemonstrációval kezelni a feszült helyzetet, lövöldözést nem kezdeményeztek, de a tüzet visznózták.²⁷ Más szerzők azt is kiemelték, hogy a szovjet egységek a magukat megadóknak még november elején is szabad elvonulást biztosítottak. Ezzel együtt több helyen is olvashatók adatok az áldozatokról – különösebb „számháborúk” nélkül. Néhányan még a forradalom utáni boszúállás számadatait is hozzák, megemlítve azt is, hogy a forradalom

²⁶ Вячеслав Самошкин: *Неудачная охота Никиты Хрущева*. [Hruscsov sikertelen vadászata.] <http://www.vremya.ru/2006/205/13/164998.html> (2006. november 17.)

²⁷ Почему Хрущев... i. m.

leverését követően százakat hurcoltak vonaton szovjet területre, amely ellen a kádári vezetés is felemelte a szavát.²⁸

Az okokat keresvén arra, hogy miért döntött a szovjet vezetés másodszor, október vége után november elején is a beavatkozás mellett jellegzetes, de messze nem általános érvként jelenik meg a Magyarországon élő szovjetek biztonsága. Az ártatlan szovjet állampolgárok ellen elkövetett atrocitásokon túl olvashattunk az itt állomásozó szovjet katonák családjuk iránt érzett aggodalmairól, amelynek következtében egyes alakulatok megszervezték a családtagok eljuttatását határokon túlra. A legkevésbé árnyalt magyarázat szerint a magyarok maguk kérték a szovjet beavatkozást, de a történész megszólalókra az jellemző, hogy a forradalom belső fejlődésében és nagyhatalmi játszmákban találják meg a válaszokat.

Egyrészt úgy látják, hogy a magyar vezetés – személy szerint Nagy Imre – túl messzire ment, olyan követelésekkel állt elő, amely a Szovjetunió, vagy a belső ellenzéke által is szorongatott Hruscsov számára már nem volt vállalható. Ezen belül is a nemzetközi jelentőséggel bíró lépéseket emelik ki, vagyis eszerint a Szovjetunió számára nagyobb megrázkódtatást okozott a Varsói Szerződésből való kilépés kimondása és a szovjet csapatok kivonásának követelése, mint a többpártrendszer helyreállítása és a koalíciós alapokon nyugvó kormány felállítása.

Másrészt nemzetközi vonatkozásban alapvető jelentőséget tulajdonítanak a forradalom kritikus napjaiban kibontakozó szuezi válságnak, amely immár egyszerre több fronton kezdte ki a Szovjetunió tekintélyét. Bár John Dulles, az USA külügyminisztere október folyamán egyértelművé tette, hogy az Egyesült Államok nem kíván beavatkozni a magyarországi eseményekbe, a hruscsovi reakció indokai közt az USA magatartása miatt félelmek is felmerültek.

Azt a kérdést, hogy milyen hatással volt a magyar forradalom a Szovjetunió későbbi sorsára, a történészek merőben ellentétesen interpretálják. Kende Péter Oroszországban is több alkalommal kifejtette, hogy 1956 a szovjet birodalom számára a vég kezdete volt, mert a következtében végbemenő megkeményedés visszavetette azt a pozitív reformfolyamatot, amely a XX. kongresszust követően lejátszódhatott volna.²⁹ Bár többen osztják a fenti gondolatsort az orosz történészek és véleményformálók

²⁸ В. А. Пронько: *Венгрия–СССР: драма 1956 года*. [Magyarország – Oroszország: 1956 drámája.] http://www.history.tuad.nsk.ru/Hist_Woor/icewar/wengr56 (2006. november 17.)

²⁹ Странные сближения... i. m.

körében is, Alekszandr Sztikalin arra hívta fel a figyelmet, hogy a Szovjetunió tekintélyvesztése korántsem volt visszafordíthatatlan 1956 után, elég csak Nyikita Hruscsov 1959-es New York-i útjára gondolni, vagy arra, hogy a szovjet vezető 1957-ben a Time magazin választásán az év embere lett.³⁰ A szovjet úrkutatási sikerek éveiben valóban nem úgy tűnt, mintha a szovjet zónában valamiféle bomlás indult volna meg.

Az események szemtanúi

Az évforduló alkalmából az orosz lapok két szemtanút is megszólaltattak. A visszaemlékezések közül már csak azért is a Grigorij Dobrunov, felderítő alezredessel készített beszélgetés érdemel nagyobb figyelmet, mivel a korábban már többször említett Vlgymir Krjucskov egyoldalú álláspontja – miszerint a szocializmus hibáinak kijavításáért síkra szállóknak a Rákosi-féle rezsim elleni érzelmeit egy szűk, burzsoá restaurációt célzó csoport lovagolta meg, amelynek következtében a magyarok maguk fordultak a Szovjetunióhoz segítségért – korábbi munkái és megszólalásai révén eddig is ismert volt.³¹

Dobrunov viszont, aki magas rangú tisztként részt vett a budapesti harci eseményekben, harci felderítőként sokszor azok sűrűjében, érdekes, persze megfelelő szövegkritikával kezelendő adalékokkal szolgál ezekről a napokról. A vele készített interjú betekintést enged abba a nálunk legtöbbször figyelmen kívül hagyott kérdésbe, vajon hogy élték meg 1956-ot azok a Budapestre vezérelt, a korábbi években érvényben lévő kijárási tilalom következtében rendszerint a minimális helyismerettel – és térképpel – sem rendelkező orosz katonák, akik a laktanyákhoz közeli magyarokkal addigra sok helyütt megtalálták az együttélés kielégítő módozatait. Jellemző esetként értékelhetjük az alezredes vitáját a váci magyar rendvédelmi szervek képviselőivel, akik a helyi rendteremtést a szovjet alakulattól várták – Dobrunov azonban elutasította a felelősség átvállalását.

Egy másik története nagypolitikai jelentőséggel bír. Eszerint Dobrunov egyik katonája az akkori Szabadság téri jugoszláv nagykövetségen szinte reflexszerűen lelőtt egy követségi munkatársat, aki az ablakból

³⁰ Почему Хрущев ... i. m.

³¹ Виктор Володин: *Коммунистов вешали на глазах Андропова...* [A kommunistákat Andropov szeme láttára akasztották fel...] <http://www.vremya.ru/2006/205/13/164997.html> (2006. november 17.)

alakulatát fényképezte, mert nem akarták, hogy harcokcsijjaikról felvételek kerüljenek nyilvánosságra. A később a Szovjetunió Hőse érdemrenddel kitüntetett alezredes úgy emlékezett, hogy az orosz nagykövetségen Jurij Andropov nagykövettel és Iván Szerovval is összetűzésbe keveredett a konfliktus okán, és lehetőséget látott volna arra, hogy a jugoszláv nagykövetségen meghúzódó Nagy Imrét már november elején kézre kerítsék, úgy ítélte ugyanis, hogy a jugoszlávok megkísérlik a követségi munkatársnak szánt koporsóban kicsempészni a forradalom vezetőjét.³²

Összegzés

Az évforduló megmutatta, hogy az orosz történelmi és közéleti gondolkodásban egyszerre több, ellentétes felfogás van jelen 1956-tal kapcsolatban. Kell-e ezen csodálkoznunk ötven év elteltével, amikor a francia forradalom kapcsán még több mint kétszáz elteltével is fellángolnak a viták? Az árnyalt, tudományos tényyszerűsége törekvő, de a történeteket egy világhatalom fejlődésének szempontjából kezelő, a magyar forradalmat – nem alaptalanul – a XX. kongresszusból levezető történelmi megközelítés egyszerre van jelen egy, a szocialista történelmizkolán felnőtt, a források szelektív kezelésére is hajlamos történelmi gondolkodással. Ezzel párhuzamosan a média – sokszor a forrásokon alapuló történelmi kutatások eredményeit keresztülhúzva – maga is tevékenyen részt vesz az emlékezet alakításában, az internet pedig fórumot teremt az ilyen jellegű vélemények megerősítése. Mindezt befolyásolja, hogy a közéleti diskurzusban rendre 1956 háttéréül szolgál a második világháború, ahol Magyarország az agresszor szerepében jelenik meg, a vörös hadsereg pedig felszabadítóként. Ne feledjük, mindez egy olyan országban van így, ahol a nagy honvédő háború Sztálinnal együtt is jogos nemzeti büszkeséget ébreszt, egy olyan államban, ahol 1956 egyben a szuperhatalmi lét megingását idézi fel, illetve ahol egy 1995-ben végzett felmérésen a magyarországi katonai beavatkozást a megkérdezettek 41 százaléka helyeselte és csupán 23 százaléka ellenezte.³³

³² Виктор Володин: *Венгры к нам очень хорошо относились...* [A magyarok nagyon rendesek voltak velünk...] <http://www.vremya.ru/2006/194/5/163800.html> (2006. november 17.)

³³ <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=15476>